

บทที่ 1

บทนำ

การวิจัยเรื่อง การจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ ลุ่มน้ำปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีจุดประสงค์หลัก เพื่อศึกษาเพื่อสร้างรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำที่มีความเหมาะสมและสามารถดำเนินการได้ด้วยตัวเองในชุมชน ซึ่งการวิจัยครั้งนี้ได้ใช้การวิจัยในรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยได้ทำการเลือก ลุ่มน้ำปายตอนบน ในส่วนของอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นพื้นที่ศึกษา ในส่วนของบทที่ 1 ได้กล่าวถึง ที่มาและความสำคัญของปัญหา วัตถุประสงค์ กรอบแนวคิด การวิจัย ขอบเขตของวิจัย ประโยชน์ที่ได้รับ และนิยามศัพท์เฉพาะ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ที่มาและความสำคัญ

น้ำเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งในการดำรงชีวิต มนุษย์ต้องใช้น้ำเพื่อการอุปโภค บริโภคเพื่อการเกษตร - อุตสาหกรรม เป็นต้น ปกติชาวกรุงหรือผู้ที่อาศัยอยู่ตามหัวเมืองใหญ่ๆ มักไม่ค่อยมีปัญหาเกี่ยวกับการหาน้ำสะอาดมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ แต่ประชาชนในชนบทส่วนใหญ่จะประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำสะอาด ระบบประปาหมู่บ้านเป็นแหล่งผลิตน้ำสะอาดที่สำคัญในพื้นที่ โดยแหล่งน้ำที่นำมาทำน้ำประปาหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นน้ำใต้ดินหรือน้ำบาดาลจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรและการเติบโตของเมือง ส่งผลให้มีการขยายตัวของชุมชนและสถานประกอบการต่าง ๆ ส่งผลให้เกิดความต้องการใช้น้ำมากขึ้นรวมทั้งเกิดการระบายน้ำเสียลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติและพื้นที่ต่าง ๆ มากยิ่งขึ้นจะโดยทางตรงหรือทางอ้อมก็ตาม แหล่งรับน้ำทิ้งและน้ำเสียเหล่านี้มักเป็นแหล่งน้ำผิวดิน ประกอบกับการไหลนองบนพื้นดิน ทำให้น้ำผิวดินได้รับความสกปรกจากสิ่งแวดล้อมในรูปแบบต่างๆ คุณภาพน้ำในแหล่งน้ำเสื่อมโทรมลง เกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำสะอาด และอาจมีผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของประชาชนจึงถือว่าน้ำเป็นทรัพยากรอันสำคัญของประเทศชาติ และเป็นปัญหาเชื่อมโยงไปถึงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ของประเทศ

จากยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 8 เป็นต้นมา ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาบนฐานความหลากหลายทางชีวภาพและการสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของการรักษาฐานทรัพยากรและความสมดุลของระบบนิเวศน์ ผ่านแนวทางการจัดการน้ำและการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและพัฒนาคุณค่าความหลากหลายทางชีวภาพ ดังนั้นรัฐบาลโดยกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงได้มีนโยบายและแผนการในการดำเนินการตามโครงการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นการบูรณาการของหน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำ

รวมทั้งต้องมีการบึงความคิดเห็นจากประชาชนในพื้นที่เพื่อนำมากำหนดเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรน้ำในแต่ละพื้นที่ลุ่มน้ำ

ลุ่มน้ำปาย ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของประเทศไทย เป็นแม่น้ำที่ใหญ่และยาวที่สุดของจังหวัดแม่ฮ่องสอน เกิดจากทิวเขาดอยมูฮังและทิวเขาแดนลาวในเขตอำเภอปายไหลผ่าน 3 อำเภอในจังหวัดเดียว คือ อำเภอปาย อำเภอปางมะผ้า และอำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ก่อนจะไหลลงสู่แม่น้ำสาละวิน แต่ละช่วงมีทิวทัศน์ธรรมชาติที่สวยงาม มีความยาวประมาณ 180 กิโลเมตร กว้างประมาณ 30 เมตร และลึกประมาณ 7 เมตร ท้องน้ำมีลักษณะเป็นกรวดทราย และในฤดูแล้งน้ำลึกประมาณ 1 เมตร ลำน้ำปายจัดเป็นแหล่งน้ำที่มีความหลากหลายทางทรัพยากร และมีความเกี่ยวเนื่องกับการดำรงชีวิตของชุมชน

ลุ่มน้ำปายส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อน มีที่ราบอยู่น้อยมากมักจะเป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของประชาชน ซึ่งเป็นชาวเขาเผ่าต่างๆ ที่อาศัยอยู่เป็นส่วนใหญ่ เช่น มูเซอร์ ลีซอ จีนฮ่อ กะเหรี่ยง ดองกุ ไทยใหญ่ เป็นต้น มีระดับความสูงของเทือกเขาจากระดับน้ำทะเลปานกลางตั้งแต่ 400-1,900 เมตร ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่สำคัญหลายสาย เช่น แม่น้ำปาย ลำน้ำหลวง ลำน้ำน้อย ลำน้ำดาง ลำน้ำแม่สะงา ฯลฯ พื้นที่ส่วนใหญ่ของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าลุ่มน้ำปาย ประกอบด้วยพื้นที่สูงที่มีลักษณะภูเขาเด่นชัด 3 ลักษณะ คือ ภูเขาหินอัคนีเป็นเทือกเขายาวแนวเหนือใต้ บริเวณตะวันตกของเขตฯ เป็นภูเขาหินปูนบริเวณตอนกลางก่อนไปทางทิศเหนือ จุดพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสันปันแดน และภูเขาหินทรายบริเวณด้านทิศตะวันตก และทิศใต้ของเขตฯ

ลุ่มน้ำปายเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีการการก่อตั้งชุมชนใกล้เคียงกับแม่น้ำที่ไหลผ่านหมู่บ้าน ประกอบกับ แม่น้ำปายมีลักษณะภูมิประเทศเป็นทั้งภูเขา หุบและที่ราบ จึงจัดว่าเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญ ในส่วนของลักษณะการใช้ทรัพยากรน้ำของพื้นที่ลุ่มน้ำปายสามารถสรุปได้ดังนี้ คือ

1. ใช้ในการเกษตรกรรมพื้นที่ลุ่มน้ำปาย มี ในการทำเกษตรกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำปายนั้นในอดีตพื้นที่สูงจะทำการปลูกไร่ฝิ่น แต่ในปัจจุบันได้ใช้ในการปลูกพืชผัก ผลไม้ เช่น ลิ้นจี่ สตรอเบอรี่ กระหล่ำปี กระเทียม เป็นต้น

2. ใช้ในการอุปโภคบริโภคซึ่งจากการตั้งที่อยู่อาศัย ในพื้นที่ของลุ่มน้ำปายจะมีการตั้งชุมชนอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำเพราะสะดวกในการนำน้ำจากแหล่งน้ำมาใช้ในการอุปโภคบริโภค

3. ใช้ในการท่องเที่ยว เนื่องจากพื้นที่ลุ่มน้ำปายมีลักษณะสัณฐานทางธรณีวิทยาที่หลากหลาย กล่าว คือ มีทั้งภูเขาและมีแม่น้ำไหลผ่านตลอดจนมีน้ำตกต่างๆ นับเป็นสถานที่ประกอบการกิจการท่องเที่ยว จึงทำให้เกิดกิจการต่างๆ มากมาย เช่น ห้องพักและรีสอร์ท โรงแรม เป็นต้น

จากข้อมูลการใช้ทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำปาย สรุปได้ว่า ประชาชนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำปายมีกิจกรรมต่างๆ มากมายทั้ง การเกษตรกรรม การท่องเที่ยว หรือการประกอบธุรกิจต่างๆ ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นการดำเนินกิจกรรมในตอนบนของพื้นที่แม่น้ำปาย ซึ่งประกอบกับการอพยพย้ายถิ่นฐานเข้าอยู่อาศัยและการประกอบอาชีพ ธุรกิจเป็นจำนวนมาก ทำให้มีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น

รวมทั้งมีการถูกล้ำปาดไม้ต้นกำเนิดของแม่น้ำทำให้ปริมาณน้ำน้อยลง แต่ในทางตรงกันข้ามการประกอบธุรกิจด้านต่างๆ เช่น รีสอร์ท ร้านอาหาร เริ่มเพิ่มมากขึ้น พร้อมกับจำนวนนักท่องเที่ยวที่เพิ่มมากขึ้นเช่นกัน จึงทำให้การอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำ และการดูแลรักษาทรัพยากรน้ำทั้งทางด้านคุณภาพและปริมาณของน้ำให้เพียงพอเป็นไปได้ยากยิ่งขึ้น เนื่องจากมีจำนวนของ ร้านอาหาร หรือกิจการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ลุ่มน้ำปายมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น

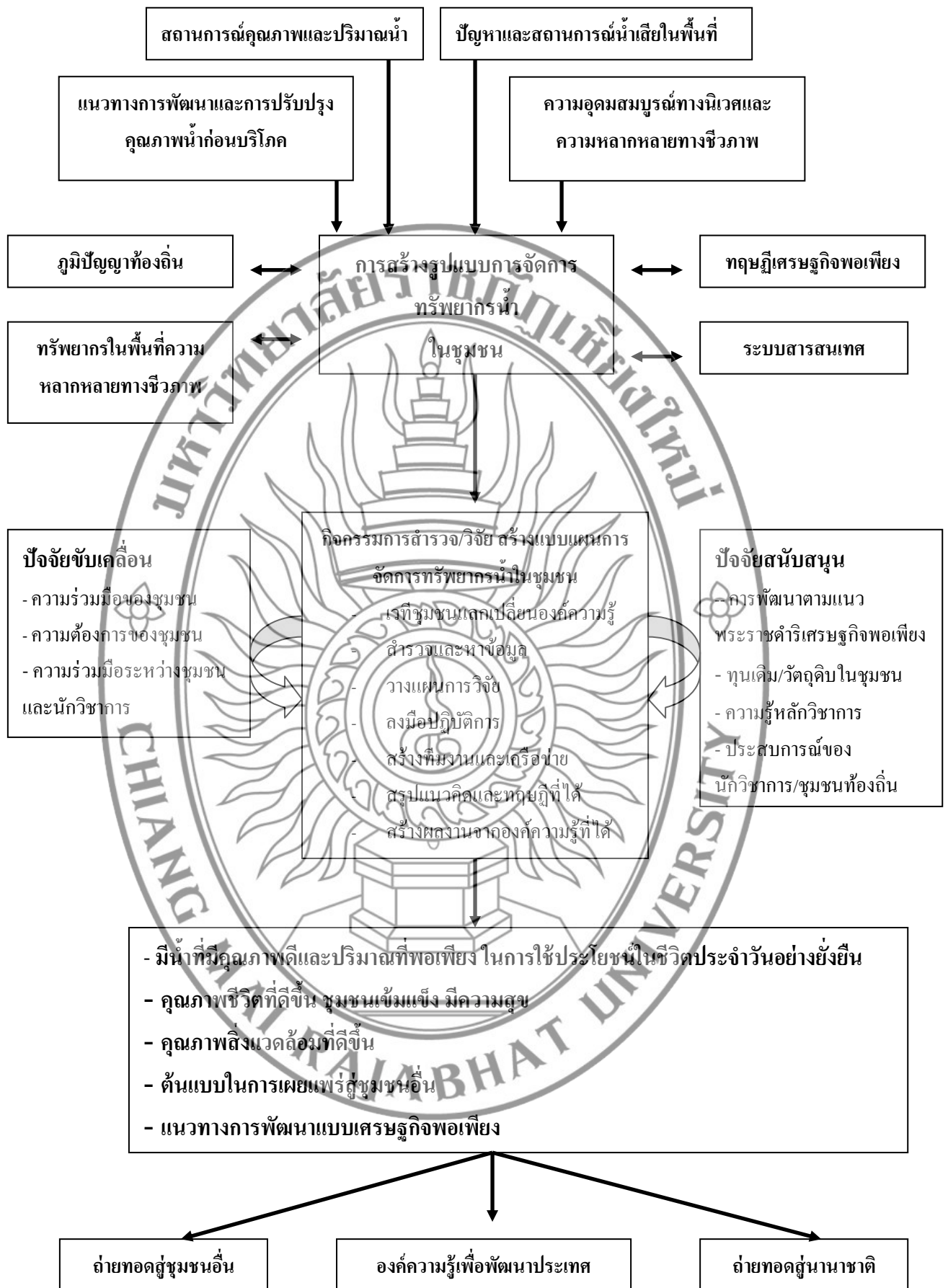
ซึ่งจากข้อมูลปัญหาและผลที่เกิดขึ้นส่งผลให้คณะนักวิจัยพยายามที่จะทำการวิจัยและหาองค์ความรู้ เพื่อนำเอาผลการศึกษาวิจัยที่ได้มาสร้างเป็นรูปแบบในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยใช้การวิจัยแบบมีส่วนร่วมเชิงปฏิบัติการในพื้นที่โดยจะเป็นศึกษาข้อมูลและนำเอาองค์ความรู้ที่ได้มาพัฒนาต่อยอด และสามารถนำไปใช้ในการกำหนดยุทธศาสตร์และกลยุทธ์ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ในระดับต่างๆ การดูแลและป้องกันสุขภาพจากสภาวะ เพื่อให้พื้นที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ ลดเกิดปัญหาทางด้านสุขภาพและทำให้ชุมชนมีความสุข คณะผู้ทำการวิจัยจึงมีแนวทางที่จะศึกษาสภาพน้ำในท้องถิ่นนั้น นอกจากนี้โครงการวิจัยนี้ยังสามารถนำไปหลอมรวมกับการพัฒนาชุมชน เช่น การเรียนการสอนของโรงเรียนระดับต่างๆ รวมถึงระดับอุดมศึกษา การจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชน การนำไปใช้ในการกำหนดแผนงานและโครงการของหน่วยงานที่กำหนดพื้นที่ในการดูแลและจัดการทรัพยากรน้ำ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล และหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องเพื่อขยายผลและต่อยอดต่อไป และสร้างองค์ความรู้พื้นฐานในการริเริ่มอนุรักษ์และเฝ้าระวังการสูญเสียทรัพยากรน้ำที่จะเกิดขึ้นในพื้นที่ต่อไป

วัตถุประสงค์

เพื่อสร้างรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำที่มีความเหมาะสมและสามารถดำเนินการได้ด้วยตัวเองในชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

โครงการวิจัยนี้ใช้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม สร้างชุดความรู้ สร้างกระบวนการเรียนรู้ สร้างรูปแบบในการป้องกันและเฝ้าระวัง รวมทั้งแก้ไขปัญหาทรัพยากรน้ำร่วมกัน ซึ่งถ้าไม่ทำแล้วก็จะเกิดปัญหาซ้ำซากยากต่อการแก้ไข การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งในการหาแนวทางและแนวร่วมในการมาร่วมรับผิดชอบปัญหา และการป้องกันปัญหาร่วมกันอย่างเป็นระบบโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมเข้ามาใช้แก้ปัญหาทรัพยากรน้ำที่เกิดขึ้นโดยมุ่งเน้นไปที่การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมซึ่งจะต้องมีการพัฒนาเป็นกลุ่มติดตาม และเฝ้าระวังทรัพยากรน้ำของชุมชนรวมทั้งสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับรุ่นต่อ ๆ ไปได้จนนำไปสู่ความยั่งยืนของการจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชนได้โดยมีกรอบแนวคิดดังภาพที่ 1.1

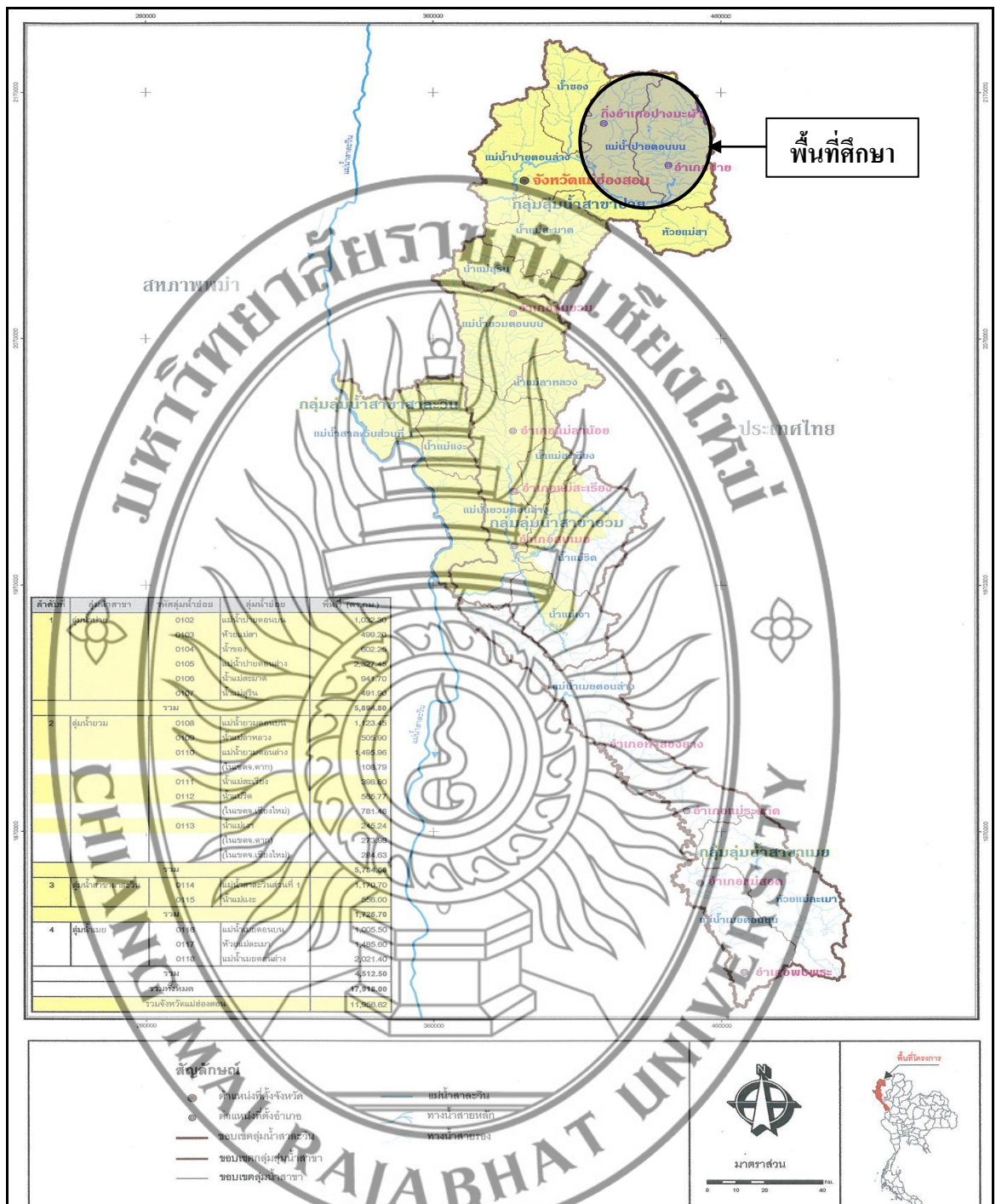

ภาพที่ 1.1 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน เพื่อให้
งานวิจัยมีเป้าหมายและกรอบของการทำวิจัยที่ชัดเจน คณะผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้
ซึ่งจะประกอบด้วย ขอบเขตทางด้านประชากร ขอบเขตทางด้านเวลา และขอบเขตทางพื้นที่ ซึ่งมี
รายละเอียดดังนี้

1. ขอบเขตด้านประชากร ประชากรในพื้นที่ลุ่มน้ำปายตอนบน ได้แก่ ตำบลเวียงใต้ ตำบล
แม่นาเติง ตำบลแม่อู ตำบลทุ่งยาว ตำบลเวียงเหนือ และเทศบาลปาย อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน
2. ขอบเขตด้านเวลาของการวิจัย การวิจัยครั้งนี้มีระยะเวลาในการดำเนินการวิจัยทั้งสิ้นเป็น
ระยะเวลา 1 ปี ตั้งแต่เดือน มกราคม พ.ศ. 2553 ถึง ธันวาคม พ.ศ. 2554
3. ขอบเขตทางด้านพื้นที่ พื้นที่ทำการศึกษา คือ พื้นที่ลุ่มน้ำลุ่มน้ำปายตอนบน ในส่วนของ
ตำบลเวียงใต้ ตำบลแม่นาเติง ตำบลแม่อู ตำบลทุ่งยาว ตำบลเวียงเหนือ และเทศบาลปาย อำเภอปาย
จังหวัดแม่ฮ่องสอน ดังภาพที่ 1.2 และภาพที่ 1.3

ภาพที่ 1.2 แสดงที่ตั้งของพื้นที่ศึกษา

ภาพที่ 1.3 แสดงพื้นที่ลุ่มน้ำปายตอนบน อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. สามารถสร้างความร่วมมือระหว่างนักวิจัยในมหาวิทยาลัยและนักวิจัยท้องถิ่น ชุมชนเยาวชน รวมถึงปลูกฝังความรู้ความเข้าใจใน หน้าที่การติดตามดูแลทรัพยากรในท้องถิ่น โดยเฉพาะความหลากหลาย ทรัพยากรน้ำ และสภาพแวดล้อมในท้องถิ่น รวมถึงสุขอนามัยของชุมชน
2. ให้การศึกษาแก่เยาวชน ครู นักเรียนและผู้นำชุมชน เขตพื้นที่ลุ่มน้ำปายในด้านอนุรักษ์ และติดตามตรวจสอบทรัพยากร การแก้ไขและป้องกันปัญหาต่างๆที่จะเกิดขึ้นจากการใช้น้ำ สาเหตุและปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่มีผลต่อทรัพยากรน้ำในพื้นที่
3. ชุมชนสามารถประเมินสถานภาพแหล่งน้ำและประเมินคุณภาพน้ำจากลักษณะทรัพยากรชีวภาพและลักษณะทางกายภาพและเคมีของแหล่งน้ำ
4. ชุมชนมีองค์ความรู้ในการจัดการการ การป้องกันและบำบัดน้ำเสียเพื่อรักษาสภาพแหล่งน้ำอย่างถูกต้อง
5. ได้เครื่องมือที่ใช้ในการปรับปรุงคุณภาพน้ำอย่างง่ายก่อนการอุปโภคและบริโภค เพื่อป้องกันโรคที่เกิดขึ้นจากการใช้น้ำ
6. การสร้างจิตสำนึกในการดูแลและวางแผนทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะแหล่งน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปาย

นิยามศัพท์เฉพาะ

การจัดการทรัพยากรน้ำ หมายถึง การสำรวจติดตามตรวจสอบคุณภาพน้ำ การสร้างความตระหนักถึงปัญหาทรัพยากรน้ำ ความรู้ความเข้าใจในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ จนนำไปสู่รูปแบบกิจกรรมที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน